ڕێنووسی زمانی کوردی

Kurdish orthography

ئامادەکردنی: دیاکۆ هاشمی   بڵاوکردنەوە /نووژەنکردنەوە18-10-2015 :

تێبینی:

ئەم ڕێنووسە بەپێی بنەماکانی "ئەکادیمیای کوردی" و زمانەوانانی پسپۆڕی کورد ئامادە کراوە. هەروەها لە سایتی "زانستپەروەرانی کورد" و بەرنامەی "فێرگەی زمانی کوردی"ش کەڵک لەم ڕێنووسە وەرگیراوە. لێرەش بابەتی تر لەسەر ڕێنووس دەست دەکەوێت: ڕێنووسی زمانی کوردی.

ناوەڕۆک:

بەشی یەکەم: بنەماکان

پێشەکی

"ڕێنووس" (رسم الخط، املاء، orthography)، بەپێی یاسا و ڕێسای زمانەوانی، فێرمان دەکات کە وشەیەک بە چەند شێوەی جۆربەجۆر نەنووسین. ئاخۆ ڕاستترین وشە لەم پۆلانەی خوارەوە کامانەن؟:

- (کار تێ کردن، کار تێکردن، کارتێکردن). (کاری تێ کرد، کاری تێکرد، کارێتێکرد).
- (دەست لێدان، دەست لێ دان، دەستلێدان). (دەستی لێ دا، دەستی لێدا، دەستیلێدا).
- (نان کردن، نانکردن). (نانی کرد، نانیکرد).
- (ماڵ وێران کردن، ماڵوێران کردن، ماڵوێرانکردن، ماڵ وێرانکردن).
- (نیە، نی یە، نیـیە، نییە).

لەم وتارەدا، هەوڵ دەدرێت بەگوێرەی بڕیارەکانی "ئەکادیمیای کوردی" و، بە لەبەرچاوگرتنی زانستی کۆمپیوتەر و، بە بەراوردکاری لەگەڵ زمانە زیندووە ئەورووپییەکاندا، کۆمەڵێ یاسا و ڕێسا ڕوون کرێنەوە، تا لە ڕێنووسێکی بێهەڵە نزیکتر بینەوە.

لەم ڤیدیۆیەدا دەتوانن سەردێری پتر لە ٤٠ هەڵەی ڕێنووسی چاو لێ بکەن.

تەختەکلیلی کوردی

بۆ ئەوەی لە کۆمپیوتەرەکەتاندا بتوانن بە کوردی بنووسن دەبێت بە تەختەکلیلی کوردی بنووسن. ئەگەر ویندۆزی ٨ بۆ سەرەوەتان هەیە ئەوە تەختەکلیلی کوردیی تێدایە و دەبێت لە ()ەوە چالاکی بکەن. ئەگینا دەتوانن لێرەوە تەختەکلیلی کوردی دابگرن:

داگرتنی تەختەکلیلی کوردی

ئەلفبێ

ژمارەی پیتەکانی ئەلفبێی کوردی (٣٤) دانەن و بریتین لە:

ئـ ـ ا ـ ب ـ پ ـ ت ـ ج ـ چ ـ ح ـ خ ـ د ـ ر ـ ڕ ـ ز ـ ژ ـ س ـ ش ـ ع ـ غ ـ ف ـ ڤ ـ ق ـ ک ـ گ ـ ل ـ ڵ ـ م ـ ن ـ هـ ـ ە ـ و ـ ۆ ـ وو ـ ی ـ ێ.

ئەلفبێی زمانی کوردی بە ڤیدیۆ

بزوێنەکان

بزوێن بەو دەنگانە دەوترێن کە لە کاتی بێژە (تلفظ)یاندا، دەم و زار تۆزێ زیاتر دەکرێنەوە و زیاتر دەکێشرێن. بزوێنەکان جووڵە و بزواندن دەخەنە ناو وشەوە.

بزوێنەکان لەڕاستیدا (٨) دەنگن، بەڵام بە ئەلفبێی سۆرانی (عەرەبی) تەنها (٧) دەنگیان نیگار و پیتیان بۆ دانراوە و دەنووسرێن و بریتین لە:

(ا ـ ە ـ و ـ ۆ ـ وو ـ ی ـ ێ).

یاسا: (لە هەر وشەیەکی کوردیدا لانی کەم یەک بزوێن بەکار دەچێت):

(ناو naw) ـ (کورد Kurd) ـ (کۆمار komar) ـ (سوور sûr) ـ (بەرد berd) ـ (کوردی kurdî) ـ (سێ sê) ـ (زانستپەروەران zanistperwer).

بزرۆکە (i)

هەندێک وشەی کوردی هەن کە لە ڕواڵەتدا بزوێنیان تێدا نابینرێت، نموونە: (بردن، من، ژن، چل، مردن، بزن، خستن)، بەڵام لەڕاستیدا دەنگی بزوێنیان تێدایە. ئەو بزوێنە لە ئەلفبێی کوردیی لاتینیدا بە پیتی (i) دیاری کراوە، بەڵام لە ئەلفبێی عەرەبیدا هیچ پیتێکی بۆ دانەنراوە، لەم ئەلفبێیەدا دیار نییە و بزر بووە، بۆیە ناوی نراوە: (بزرۆکە). ئەگینا لەڕاستیدا بزوێنی فرەکورتە، نموونە:

(بردن birdin)، (من min)، (ژن jin)، (چل çil)، (مردن mirdin)، (بزن bizin) و (خستن xistin).

وشەی "مشک" لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستاندا بە دوو شێوازی (mişk) و (mişik) بێژە دەکرێت، بەڵام لە ئەلفبێی عەرەبییدا هەر بە یەک شێواز دەنووسرێت: "مشک".

کەوا بێت (٨)مین دەنگی بزوێنی کوردی بە ئەلفبێی عەرەبی نانووسرێت و، "بزرۆکە"یە. (i).

لەم ڤیدیۆیەدا دەتوانن چاو لە ئەلفبێی کوردی بکەن:

ئەلفبێی کوردی

ئەلفبێی کوردی بە لاتینی

لاتان سەیر نەبێت ئەگەر بڵێین بۆ ئەوەی لە ئەلفبێی کوردی کە بە پیتی عەرەبی دەنووسرێت، باشتر تێ بگەن، زۆر گرنگە ئەلفبێی کوردیی لاتینی بناسن. ئەم ئەلفبێیە بریتییە لە:

A - B - C - Ç - D - E - Ê - F - G - H - I - Î - J - K - L - M - N - O - P - Q - R - S - Ş - T - U - Û - V - W - X - Y - Z.

بزوێنەکانی بریتین لە (٨) دەنگ و هەر هەشتەکەیان دەنووسرێنەوە:

(A - E - Ê - I - Î - O - U - Û).

پاشکۆ: لە ناوەڕاست و کۆتاییی وشەدا: (ڕ = rr) و (ڵ = ll).

(پەڕۆ = perro)، (کەڕ = kerr) یان (کەڵک = kellk)، (ساڵ = sall).

پێویست ناکات لە سەرەتای وشەدا بە ئەلفبێی لاتینی، بۆ نووسینی (ڕ) کەڵک لە (rr) وەرگرین، چونکوو زۆر ناشیرین دێتە پێش چاو، بۆیە هەر (r) بەسە. وەکوو: (ڕاز = raz)، (ڕێگا =rêga)، (ڕۆژ = roj). بەڵام زۆر گرنگە لە سۆرانیدا هەموو پیتێکی سەرەتای وشە کە بە (ر) دەست پێ دەکات بە (ڕ) بنووسرێن. نموونە: ڕێز، ڕەش، ڕزگار.

بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەلفبێی کوردی لاتینی تکایە چاو لەم ڤیدیۆیە بکەن: ئەلفبێی کوردی لاتینی.

پیتەیارمەتیدەر

یاسا: (لە زمانی کوردیدا دوو بزوێن بەدوای یەکتردا نانووسرێن):

بۆ نموونە، (یار) بە لاتینی وا نانووسرێت: (îar) یان (iar).

هەروەها (وان) وا نانووسرێت: (uan) یان (ûan) یان (oan).

بۆ ئەوەی دوو بزوێنەکە بەدوای یەکتردا نەنووسین، کەڵک لە پیتێکی نەبزوێن وەردەگرین کە یارمەتی دەدات دوو بزوێن پێکەوە نەنووسرێن. بەو پیتانە دەوترێن: "پیتەیارمەتیدەر"، کە بریتین لە (ی y) و (و w). بەمجۆرە نموونەکانی سەرەوە ئاوا دەنووسرێن:

(یار yar).

(وان Wan).

(پیتەیارمەتیدەر) لە ئەلفبێی لاتینیدا بە پیتی (y) و (w) دیاری کراون. لە ئەلفبێی عەرەبییدا (ی) و (و)یان بۆ بەکار دەچێت: (ی y)، (و w)، هەر چەند بۆ بزوێنەکانی (î و u)ش بەکار دەچن.

هەم بزوێن و هەم نەبزوێن

لە ئەلفبێی عەرەبییدا پیتێکی تایبەت نییە کە "پیتەیارمەتیدەر"ەکانی (y) و (w)یان پێ بنووسرێتەوە. بۆ ئەو مەبەستە هەر کەڵک لە پیتەکانی (ی) و (و) وەردەگیرێت کە بۆ بزوێنەکانی (î) و (u)ش بەکار دەچن، واتە (ی) و (و) هەم بزوێنن و هەمیش نەبزوێن:

(ی y)، (و w)، (ی î)، (و u).

بزوێن: (ی î)، (سلێمانی Silêmanî). (تیر =tîr).

نەبزوێن: (ی y)، (کەی key). (بەیت = beyt).

بزوێن: (و u)، (کول kul).

نەبزوێن: (و w)، (خەوتن xewtin).

جیاکردنەوەی بزوێن و نەبزوێن لە ئەلفبێی لاتینیدا زۆر ئاسانە، چونکە هەر دەنگێک پیتی تایبەتمەندی خۆی بۆ دانراوە. لە ئەلفبێی عەرەبیدا لەبەر ئەوەی کە پیتەکانی بزوێن و نەبزوێن جیا نەکراونەتەوە، تۆزێک زەحمەتە لێک جیا بکرێنەوە، بەڵام ئەگەر پێش یان پاش ئەوان پیتێکی بزوێن هەبێت ئەوە ئەوان دەبنە نەبزوێن: (شایان şayan)، (مەی mey)، (یانە yane)، (کەوان kewan)، (شەو şew)، (ورد wird).

بەشی دووەم: پیتەئاڵۆزەکان

هەمزە (ء)

هەمزە، لە زمانی عەرەبی و فارسیدا، لە چەند شوێنێکی جۆربەجۆردا بەکار دەچێت، وەکوو: (أ ٌ إ لأ لإ ؤ ء ئـ)، بەڵام لە زمانی کوردیدا تەنیا شێوازی (ئـ) بەکار دەبرێت، ئەویش بە مەبەستی ئەوەی نەهێڵێت دوو بزوێن بەدوای یەکتردابنووسرێن.

هەندێک لە زمانزانان هەمزە بە بزوێن دادەنێن و، لای هەندێکیش بە نەبزوێن دەناسرێت، بەڵام لەڕاستیدا کورد، هەمزەی بە شێوازی (ئـ) بەکار هێنا و بڕیاری دا وەکوو (نەبزوێن)ێک چاوی لێ بکات، بۆ ئەوەی نەهێڵێت دوو بزوێن بەدواییەکتردا بێن، یان هەندێک بزوێن لە سەرەتای وشەدا بنووسرێن، نموونە:

نـاازاد = نـائـازاد

او = ئـاو

ەو = ئـەو

ۆخەی = ئـۆخەی

ورووپا = ئـورووپا

ێجگار = ئێجگار

قرتاندنی (ئـ)

هەندێک جار ڕوو دەدات کە وشەیەک وا بە پیتێکی نەبزوێن کۆتاییی هاتووە، وەکوو: (شەو şew)، لەگەڵ وشەیەک کە بە (ئـ) دەستی پێ کردووە، وەکوو (ئاهەنگ aheng)، پێکەوە کۆ دەبنەوە و وشەیکی نوێ پێک دەهێنن کە واتایەکی نوێتری هەیە وەکوو: شەو + ئاهەنگ = شەوئاهەنگ. لێرەدا پێویست نکات (ئـ) بمێنێتەوە و دەتوانین بیقرتێنین، چونکوو پیتی پێش هەمزەکەبزوێن نییە تا کێشە بێت، هەر بۆیە باشترە بنووسین: (شەواهەنگ).

هەروەها:

کارئاسانی دەبێتە: کاراسانی.

ماڵئاوایی = ماڵاوایی.

بانئەفشار = بانەفشار (ناوی گەڕەکێکە لە شاری قەسری شیرین لە پارێزگای کرماشان).

کارئەندامزانی = کارەندامزانی (physiology).

تووڵئامراز = تووڵامراز (toolbar). (تووڵ، شیش = bar)، (ئامراز، کەرەستە = tool).

هەروەها ئەمانە بەبێ (ئـ) وا دەنووسرێن:

کەمەندام، چاوەسمەر، چاوەستێرە، گوڵەندام، گوڵەستێرە، شێرەندام، خاکەناز.

کێشەی بزوێنی (وو)

(وو û) دەنگێکی بزوێنە و هەرگیز نابێت لە سەرەتای وشەدا بنووسرێت. زۆر هەڵەیە بنووسی: (ووشە ûşe، وورچ ûrç، وون ûn، ووس ûs و هتد)، بەڵکوو دەبێت بە (و w)ی نەبزوێن بنووسرێت، چونکوو دوای ئەو پیتە، بزرۆکە هەیە، کەوا بێت دوو بزوێن پێکەوە نانووسرێن و دەبێت وا بنووسرێن: (وشە wişe، ورچ wirç، ون win، وس wis و هتد).

بەڵام لە ناوەڕاست و کۆتاییدا دەنووسرێت: (سوور sûr)، (نوور nûr)، (چوو çû)، (توو tû).

زۆر کەس بە هەڵە دەنووسن: "کەرکوک، مەحمود، حوکومەت و هتد". کە ڕاستییەکەی ئاوایە: کەرکووک، مەحموود، حوکوومەت و هتد".

کێشەی بزوێنی (ە e)

(ە e) سەرەڕای ئەوەی کە دەنگێکی بزوێنە، کار (فعل verb)یکیشە کە لە "سێیەم کەسی تاک"دا، واتای (is)ی ئینگلیزی دەدات: (It is cold = هەوا ساردە).

لە ئەلفبێی لاتینیدا، کاری (ە e) بەجیا دەنووسرێت: (Hewa sard e)، بەڵام لە ئەلفبێی عەرەبییدا، دەلکێت بە وشەکەی پێشیەوە: (هەوا ساردە). نموونەی تر: برامە، هاوڕێمە، کوڕە، کچە، پێنووسە، دەستە، ڕێزمانە، کوردە، بەردە.

کێشەی (یە)

جاری وایە وشەکەی پێش (ە) بە پیتێکی بزوێن (ا ـ و ـ ۆ ـ وو ـ ە ـ ی ـ ێ)، کۆتایی هاتووە، وەکوو: (مامۆستا)، ئەو کاتە ئیتر لە جیاتیی (ە) دەنووسین (یە): (مامۆستایە mamosta ye).

تێبینی: کاری (یە)ش هەر وەکوو (ە) دەبێت بلکێنرێت بە وشەکەی پێشیەوە: (مامۆستایە)، نەک (مامۆستا یە). تەنانەت ئەگەر وشەکە بە (یی)ش کۆتایی هات هەر پێکەوە دەنووسێنرێت: هەروەها:

(سپییە)، نەک (سپیە، سپیـیە، سپی یە).

(چییە)، نەک (چیە، چیـیە، چی یە).

(نییە)، نەک (نیە، نیـیە، نی یە).

(کوردییە)، نەک (کوردیـیە، کوردی یە).

(سنەیییە) نەک (سنەیی یە، سنەییە).

کێشەی (ی)

سەیری ئەم وشانە بکەن: (مەی mey)، (بی bî).

لەو دوو نموونەیەدا، (ی y) نەبزوێنە و دەنگێکی کورتە، بەڵام (ی î) بزوێنە و دەنگێکی درێژە، گەر سەرنج بدەن دەبینن کە لە ئەلفبێی عەرەبییدا، هەر دوو شێوەکەی (ی) وەکوو یەکن: (ی)، بەڵام لە لاتینیدا دوو جۆرن (y) و (î). واتە لە ئەلفبێی عەرەبییدا جیاکردنەوەی بزوێن و نەبزوێنی (ی) هەندێک وردبوونەوەی دەوێت، بەڵام لە لاتینیدا، دوو شێوازی جۆربەجۆرن و بەو جۆرە جیاکردنەوەی بزوێن لە نەبزوێن زۆر ساناترە.

یاسا: (دوو دەنگی بزوێن بەدوای یەکتردا نابێت بنووسرێن).

سەیری ئەم وشەیە بکەن: (کوردی kurdî) + (کان ekan) = (کوردیەکان kurdîekan).

ئایا لەو نووسینەدا هەڵەیەکی گەورەمان نەکردووە؟ با، ئەویش ئەوەیە کە دوو بزوێنمان پێکەوە نووسیوە:

(یە îe). چار؟ دەبێت کەڵک لە پیتەیارمەتیدەر) ی (y وەرگرین و بنووسین): کوردییەکان.(kurdîyekan

لە ئەلفبێی عەرەبییدا (یی) وەکوو یەکن، بەڵام لەڕاستیدا یەکەمیان بزوێنە و دووەمیان نەبزوێنە. ئەگەر سەیری لاتینییەکەی بکەین باشتر بۆمان ڕوونە: (îy). بۆیە گەر بزانین بە لاتینی چۆن دەنووسرێن، زۆر بەئاسانی لێک جیا دەکرێنەوە.

کێشەی بزوێنی درێژی (î)

(یی î) دەنگێکی درێژە و بەداخەوە لە ئەلفبێی عەرەبییدا هیچ پیتێکی جیاوازی بۆ دانەنراوە. هەندێ لە نووسەران بۆ بزوێنی (î) هەموو کاتێک کەڵکیان لە (یی) وەردەگرت، تەنانەت لە ناوەڕاست و کۆتایی وشەشدا و، دەیاننووسی:

(تییر tîr)، (سییر sîr)، (چییمەن çîmen)، (کوردیی kurdî)، (سیی sî)، (سلێمانیی Silêmanî)، (کفریی Kifrî) بەڵام چونکوو ناشیرین بوو، لە ناو نووسەر و خوێنەری کورددا جێی نەگرت و بەناچاری هەر یەک (ی) بۆی بەکار هێنرا: (تیر tîr)، (سیر sîr)، (چیمەن çîmen)، (کوردی kurdî)، (سی sî)، (سلێمانی Silêmanî)، (کفری Kifrî).

گرنگ :

ئەگەر وشەیەک بە بزوێنی درێژی" ی "آ کۆتایی هات و پێش ئەو پیتەش نەبزوێن بوو دەبێت هەر بە "ی" بنووسرێت:
کوردی (نەک کوردیی)، هەولێری (نەک هەولێریی)، شیرینی (نەک شیرینیی)

بەڵام ئەگەر وشەیەک بە بزوێنی درێژی (ی آ) کۆتایی بێت و پێش ئەو پیتەش دەنگێکی بزوێنی تر بێت ئەوە دەبێت ئەمیان بە (یی yî) بنووسین:
(ڕەشایی reşayî)، (بەرایی berayî)، (دوایی diwayî)، (کۆتایی kotayî)، (پانایی panayî)، (شێنەیی şêneyî)، (سنەیی Sineyî)، (هەڵەبجەیی Hellebceyî)، (ڕانیەیی Ranyeyî)، (ورمێیی Wirmêyî) و (شنۆیی şinoyî).

(ی)ی پێوەندی

(ی)ی پێوەندی ئەو دەنگی (ی)یەیە کە دەکەوێتە نێوان دوو ناو، یان ناوێک و ئاوەڵناوێکەوە: مامۆستای قوتابخانە. کچی شۆخ.
کێشەکە لەوەدایە کاتێ وشەیەک خۆی بە (ی) کۆتایی بێت، وەکوو: (کوردی، ئیسلامی، کرماشانی، سنەیی، کۆیی)، هەندێ کەس ئیتر (ی)ی پێوەندییەکەیان لەبیر دەچێت بینووسن کە هەڵەیەکی گەورەیە. بۆ نموونە لەباتیی "یەکێتی نیشتمانی کوردستان" دەبێت بنووسرێت: "یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان".
دەبێت وردبین بین و نەهێڵین (ی)ی پێوەندی بقرتێنرێت، لەم نموونانەی خوارەوەدا (ی)ی پێوەندی ڕەچاو کراون:
داری سەوز، قوتابخانەی سەرەتاییی کچان، کۆماری ئیسلامیی ئێران، کرماشانیی دڵسۆز، پەپوولەی خۆشەویستیی من، کۆییی هونەرمەند، کاکەییی کوردپەروەر، زاراوەی هەورامیی کۆن.

(ی)ی سێیەم کەسی تاک

ئەو کارانەی کە چاوگەکەیان بە" ین "کۆتاییان دێت لە دۆخی ڕابردوویاندا، "ی"ی سێیەمی کەسی تاک نابێت لەبیر بکرێت لە نموونەی وەک ئەمانەدا:

هەڵە:	دروست:
ئەو نووسی	ئەو نووسیی
ئەو بری	ئەو بریی
ئەو گۆڕی	ئەو گۆڕیی

هەندێک لە جێناوە لکاوەکان بریتین لە:

م...	...مان
ت...	...تان
ی...	...یان

وەکوو:

خواردم	خواردمان
خواردت	خواردتان
خواردی	خواردیان

ڕستە دوو جۆر کاری تێدایە، ئەوانەی کە پێویستیان بە بەرکارە :
(تێپەڕ / متعدی (وەک: نووسین، برین، دزین، کرین، گۆڕین، پرسین
ئەوانەش کە بەرکاریان پێویست نییە :
(تێنەپەڕ / لازم (وەک: بارین، فڕین، خزین، وەرین

جێناوی لکاوی سێیەم کەسی تاک، (ی)، لە چاوگی یائی لە کاری "تێپەڕ"دا، ئەگەر بەرکارەکە ئاماژەی پێ نەکرابێت، لە کاتی گەردانکردندا نابێت لەبیر بکرێت یان با بە زمانێکی سادەتر بڵێین:
جێناوی لکاوی سێیەم کەسی تاک (ی)یە. لە کاتی گەردانکردنی ئەو دۆخەدا، ئەگەر "بنە"ی کردارەکە خۆی بە (ی) کۆتاییی هات، (ی)ی جێناوی لکاو لەبیر مەکەن، نموونە:

پرسی م   پرسی مان
پرسی ت   پرسی تان
پرسی ی   پرسی یان

دەبێت وا بنووسرێن: من پرسیم، تۆ پرسیت، ئەو پرسیی. (نەک ئەو پرسی).
نموونەی تر:
کاری تێپەڕ: (دزین، برین، کرین، گۆڕین، نووسین)، کە لە سێیەم کەسی تاکدا دەبنە (ئەو دزیی، ئەو بریی، ئەو کریی، ئەو گۆڕیی، ئەو نووسیی).
بەڵام لە کاری تێنەپەڕدا پێویست ناکات و دەبێت ئاوا بنووسرێت:
من فریم، تۆ فریت، ئەو فڕی.
بەفر باری.

کێشەی پیتی (ڕ)

"ڕ" دەنگێکی گڕە کە لە سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتاییی وشەدا دێت:
ڕاز، هەڕا، مەڕ.
تێبینی: نابێت (ڕ)ی گڕ لەگەڵ (ر)ی سادە تێکەڵ بکرێت.
یاسا: (هەموو دەنگێکی (ڕ) لە سەرەتای وشەدا گڕە و دەبێت بە (ڕ)ی گڕ بنووسرێت، نەک بە (ر)ی سادە).
(ڕ) و (ر) لە ڕووی ڕێزمانییەوە دوو فۆنیمی جیاوازی زمانی کوردین و لە ڕووی تەکنیکیشەوە لەسەر تەختەکلیلی کوردیی کۆمپیوتەریشدا دوو دوگمەی جیاوازیان بۆ دانراوە و لە سیستەمی یونیکۆدی (نووسە character) جیهانییەکانیشدا دوو ژمارەکۆدی جیاوازیان بۆ دانراوە. هەر بۆیە زۆر گرنگە ئەو پیتانە تێکەڵ نەکرێن چ لە سەرەتا و چ لە ناوەڕاست و چ لە کۆتاییی وشەدا دەبێت وەک خۆی بنووسرێن:
سەرەتا: ڕاست، ڕێگا، ڕۆخ
ناوەڕاست: پەڕۆ، هەڕا، فڕاندن
کۆتایی: شەڕ، کەڕ، کوڕ

بەشی سێیەم: کێشە جۆربەجۆرەکان

پێشگرەکان

کێشەی پێشگرەکانی (هەڵ، دا، ڕا، وەر، دەر)

ئەم پێشگرانە کاتێ دەچنە سەر چاوگ یان فرمان یان هەر شێوازێکی تر، پێیانەوە دەلکێن بەمەرجێ جێناوی لکاو نەکەوتبێتە نێوان پێشگر و وشەکەی دوای خۆی، وەک:
چاوگ:
هەڵ: هەڵکردن، هەڵگرتن، هەڵکورمان، هەڵکێشان، هەڵبرین، هەڵخستن.
دا: دابڕان، داخستن، دارمان، داگرتن، دکردن، دابەزین، داخورپان.
ڕا: ڕاگرتن، ڕکێشان، ڕاپەڕین، ڕاخستن، ڕاگوێزان، ڕاگواستن.
وەر: وەرگرتن، وەرسووڕان، وەرگەڕان.
دەر: دەرکردن، دەرهێنان، دەربرین، دەرخستن، دەرپەڕاندن.

فرمان:

هەڵ: هەڵگرە، هەڵخە، هەڵمەخە، هەڵکشێ.

دا: دانێ، دامەبرە، دابەزێنە. داگرە

ڕا: ڕاکێشە، ڕاپەڕێنە، ڕامەپەڕێنە. ڕاگرە.

وەر: وەرگرە، وەرسووڕێنە، وەرگەڕێ، وەرچەرخێ.

دەر: دەربێنە، دەرخە، دەرکە، دەرچۆ.

دۆخی تر:

هەڵکشاو، هەڵخراو، هەڵنەکشاو، هەڵخزێنراو. دانراو، داسەپاو، دابراو. ڕاپەڕێنراو، ڕاپەڕیو، ڕاگوێزراو، ڕکشاو. وەرگێراو، وەرگرتوو، وەرگرتە، وەرسووڕاو، وەرگێڕاو. دەرهێنراو، دەرخراو، دەرکراو، دەرچوو.

پێشگر و جێناوی لکاو

ئەگەر جێناوی لکاو (...م، ...ت، ...ی، ...مان، ...تان، ...یان) کەوتە نێوان پێشگر و فرمانەکەی دوای خۆی ئەوا بەجیا دەنووسرێن و جێناوەکە بە پێشگرەوە دەلکێنرێ:

هەڵ: هەڵم گرن، هەڵت گرن، هەڵیان کێشن، هەڵمان مەواسن، هەڵتان برن.

دا: دامان نەنایە، دایان خەن، دای برە.

ڕا: ڕایان دەگرن، ڕام کێشە، ڕاتان پەڕێنن، ڕاشیان پەڕێنن.

وەر: وەرمان گرتایە، وەری نەگری، وەریان سووڕێنە، وەرمان گەڕێنە.

دەر: دەریان پەڕاندین، دەری خە.

گیروگرفتی فرمانی لێکدراو (فعل مرکب compound verb)

فرمانی لێکدراو بەو فرمانانە دەوترێن کە لە دوو یان چەند وشە پێک هاتوون. وەک: (ڕێک + کەوتن = ڕێککەوتن)، (پێک + هێنان = پێکهێنان).

ئەم فرمانانە ئەگەر لە دۆخی چاوگدا بن پێکەوە دەنووسرێن، وەک: ڕێکخستن، شەڕکردن، کۆڵنەدان، خەباتکردن، تاڵانکردن، تێکدان، سەربڕین.

ئەگەر لە دۆخە جۆربەجۆرەکانی فرمان (ڕانەبردوو، ڕابردووی سادە، ڕابردووی تەواو، ڕابردووی دوور) بەکار ببرێن بەجیا دەنووسرێن:

ڕانەبردوو: ڕێک دەخەم ـ ڕێک دەخەی ـ ڕێک دەخات ـ ڕێک دەخەین ـ ڕێک دەخەن ـ ڕێک دەخەن.

ڕابردووی سادە: ڕێکم خست، ڕێکت خست ـ ڕێکی خست ـ ڕێکمان خست ـ ڕێکتان خست ـ ڕێکیان خست.

ڕابردووی تەواو: ڕێکم خستووە ـ ڕێکت خستووە ـ ڕێکی خستووە ـ ڕێکمان خستووە ـ ڕێکتان خستووە ـ ڕێکیان خستووە.

ڕابردووی دوور: ڕێکم خستبوو ـ ڕێکت خستبوو ـ ڕێکی خستبوو ـ ڕێکمان خستبوو ـ ڕێکتان خستبوو ـ ڕێکیان خستبوو.

ئەگەر لە دۆخەکانی تردا بن هەروەکوو دۆخی چاوگ پێکەوە دەنووسرێن: پێکهاتن، پێکهاتوو، پێکهاتە، پێکهێنراو. سەرکەوتن، سەرکەوتوو.

نموونەی تری گەردان (تصریف)ی فرمانی لێکدراو (فعل مرکب):

فرمانی لێکدراو لە دۆخی چاوگ (مصدر)دا پێکەوە دەنووسرێن: **نانکردن**. بەڵام لە دۆخەکانی تردا جیا دەکرێنەوە:

ڕانەبردووی بەردەوامی، تاک: نان دەکەم، نان دەکەیت نان دەکات.

ڕانەبردووی بەردەوامی، کۆ: نان دەکەین، نان دەکەن، نان دەکەن.

ڕابردووی سادە، تاک: نانم کرد، نانت کرد، نانی کرد.
ڕابردووی سادە، کۆ: نانمان کرد، نانتان کرد، نانیان کرد.

ڕابردووی سادەی بەردەوامی، تاک: نانم دەکرد، نانت دەکرد، نانی دەکرد.
ڕابردووی سادەی بەردەوامی، کۆ: نانمان دەکرد، نانتان دەکرد، نانیان دەکرد.

ڕابردووی دوور، تاک: نانم کردبوو، نانت کردبوو، نانی کردبوو.
ڕابردووی دوور، کۆ: نانمان کردبوو، نانتان کردبوو، نانیان کردبوو.

کێشەی (و)ی پێوەندی (بەیەکەوەبەستن)

پیتی (و and) وشەیەکی سەربەخۆیە و دەبێ سەربەخۆ هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکرێ و نەلکێندرێ بە وشەکانی پێش و پاشی خۆی.
بۆ نموونە دەبێ بنووسرێ:

(من و تۆ) نەک (منو تۆ) یان نەک (منو تۆ).
(سەر و ماڵ) نەک (سەرو ماڵ) یان نەک (سەروو ماڵ).
(هیوا و ئاوات) نەک (هیواو ئاوات).

سەرنج: نموونەکانی سەرەوە هەر کامەیان سێ وشەی جیاوازن و پێکەوە مانایەکی نوێ پێک ناهێنن و هەر بەتەنیا مانای خۆیان پاراستووە و جیاوازییان هەیە لەگەڵ وشەی لێکدراو کە لە خوارەوە باسیان دەکرێ.

وشەی لێکدراو (مرکب)

هەندێ جار دوو یان چەند وشە، کە هەر کامەیان بۆ خۆی واتایەکی هەیە، پێکەوە کۆ دەبنەوە و سەرجەم واتایەکی نوێتر پێک دەهێنن، بەم متوربەبوونە دەڵێن (وشەی لێکدراو). وشەی لێکدراو دەبێ بلکێن بە یەکەوە و نابێ بەجیا بنووسرێن و، بە چەند شێوە پێک دێن:

١. بێ هیچ یارمەتییەک:
جاری وایە "وشەی لێکدراو"، بێ هیچ یارمەتییەک دروست دەبێت و تەنیا وشەکان پێکەوە دەلکێن:
ڕەش + ماڵ = ڕەش ماڵ، کە پێکەوە واتایەکی تر پێک دەهێنن و ئەو کاتە دەبێ پێکەوە بنووسرێن: ڕەشماڵ.
خوێندن + گە = خوێندنگە.
زانست + پەروەر = زانستپەروەر.
پاش + بنەما = پاشبنەما.
کتێب + خانە = کتێبخانە.
مەلە + گە = مەلەگە.

٢. بە یارمەتیی پیتی (و):

جاری وایە "وشەی لێکدراو"، بە یارمەتیی پیتی (و) پێکەوە دەلکێن:
ئاڵ + و + گۆڕ = ئاڵوگۆڕ.
مشت + و + مڕ = مشتومڕ.
دەنگ + و + باس = دەنگوباس.

٣. بە یارمەتیی پیتی (ە):

جاری وایە "وشەی لێکدراو"، بە یارمەتیی پیتەبزوێنی (ە) پێکەوە دەلکێن:

بەرد + ە + قارەمان = بەردەقارەمان.
گوڵ + ە + گەنم = گوڵەگەنم.
بەرز + ە + فڕ = بەرزەفڕ.
ئاگر + ە + دیوار = ئاگرەدیوار.

نموونەی تری وشەی لێکدراو:

خۆترنجێنەر، خۆکوژ، بەردباران، کاروبار، ئەلفوبێ، هاتوچۆ، زانستپەروەر، زانستخواز، ئازادیخواز، ولاتپارێز، سێشەممە، ڕاستەوخۆ، نیشتمانپەروەر، گوڵەگەنم، ڕێنووس، باوکمردوو، یەکگرتوو، ئالوگۆڕ، ڕۆژنامەنووس، هەوالنێر، پەیامنێر، بەرزەفڕ، جەرگبڕ، مناڵپارێز، چەمچەماڵ، بێکەس، جێبەجێ، دەستبەجێ، کانیکەوە، هەڵگورد، تاقبۆستان (تاقۆسان)، ملهوڕ، تەختەکلیل، پاشبنەما، بنکەدراوە (databa)، بەستهێل (dash)، ڕوومێز (desktop)، زانیارینامە (encyclopedia)، ئاگرەدیوار.

پیتی (ت) لە کۆتاییی فرماندا

پیتی (ت) لە کۆتاییی فرماندا هەم دەتوانرێ بنووسرێ و هەمیش دەتوانرێ نەنووسرێت، وەکوو:
(دێ و دەڕوا) یان (دێت و دەڕوات).
(نان دەکا) یان (نان دەکات).

وشەی بیانی

هەر وشەیەکی بیانی هاتبێتە ناو کوردییەوە دەبێ بە ڕێنووسی کوردی بنووسرێت یان ئەگەر پێویست بوو وەکوو خۆی بنووسرێتەوە دەبێ بخرێتە ناو دوو کەوانەوە.
ئەڵلا، قەڵەم، ئەکبەر.
لە زمانی کوردیدا بە (مذهب) دەڵێن "ڕێباز".

ئامرازی (تر) و وشەی (تر)

ئامرازی بەراوردکردن (تر، ترین) دەبێ بلکێن بە وشەکانی پێشیانەوە، وەکوو:
جوان، جوانتر، جوانترین
گەرم، گەرمتر، گەرمترین.

وشەی (تر) بە واتای (دی، دیکە)

وشەی (تر) وشەیەکی سەربەخۆیە و دەبێ بەجیا بنووسرێت:
کابرایەکی تر، شەوێکی تر، نووسەرێکی تر.

پاشگر و فرمانی (دا)

وشەی (دا) کە ڕابردووی (دان)ە جیاوازیی هەیە لەگەڵ (دا)ی پریپۆزیشن و، دەبێ بەجیا بنووسرێت:
لە ماڵدا نامەکەم پێ دا. (نەک پێدا).
لە کوردستاندا لاوان گوێیان لە دوژمن نەدا. (نەک دوژمنندادا، نەک دوژمن نە دا).
بەڵێنم دا سبەی بیبینم. (نەک بەڵێنمدا).
ئاخری وەڵامی دایەوە. (نەک وەڵامیدایەوە).

کێشەی (لە)

(لە)، هەندێ جار سەربەخۆ دەنووسرێت: "شۆڕش لە کوردستاندا گەرمە."

هەندێ جار دەلکێ بە وشەکەی پاشیەوە و وشەیەکی لێکدراو پێک دێنێ: (لەگەڵ with)، (لەسەر on)، (لەژێر under). لەو دۆخانەدا نابێ بە دوو وشە جیا کرێنەوە و بنووسرێ: (لە گەڵ، لە سەر، لە ژێر).

(لە)، هەندێ جار لەگەڵ (ئەوێ) و (ئێرە) کۆ دەبێتەوە و ئەو کاتە، (ئە) و (ە ئـ) دەفرتێنرێن:

لە ئەوێ = لەوێ.

لە ئێرە = لێرە

پرێپۆزیشن (preposition)

ئامرازی پێوەندی (حروف اضافه ـ حرف جر) لە زمانی کوردیدا جاری وایە لە ڕستەدا تەنیا دەردەکەون و پێیان دەوترێت "پێشبەند":

گۆران دەچێت بۆ کرماشان.

لێرەدا بۆ پێشبەندێکە کە پێش ناوی کرماشان کەوتووە.

کۆسار بە فرۆکە فڕی بۆ کوردستان.

لێرەدا بە پێشبەندێکە کە پێش ناوی فرۆکە کەوتووە.

پێشبەند لە ڕستەدا سەربەخۆ دەنوسرێت و نالکێت بە وشەی پێش یان پاش خۆیەوە.

جاری وایە ئەم پێشبەندانە لەگەڵ پاشبەندێکدا دەکەونە ئەملا و ئەولای وشەیەکەوە، وەکوو:

(لە سلێمانی دا)،

ئەو کاتە بەم دووانە دەوترێت: "لابەند" یان "دوولاگر" یان "دەوربەند" (circumposition)، چونکە ئەملا و ئەولای وشە دەگرن. ئەم دیاردەیە لە زمانێکەوە بۆ زمانێک جیاوازیی هەیە، زمانی وا هەیە لابەندیان هەر نییە یان زۆر کەم هەیانە. بۆ نموونە فارسی، بەڵام لە زمانی تری وەکوو کوردی، پەشتوو و ئینگلیزی بە شێوازی تایبەت بە خۆیان لابەندیان هەیە.

لە زمانی کوردیدا چەند جۆرێک لابەندمان هەیە:

لە... دا

لە... وە

لە... ەوە

لە... ێ

لە... ڕا

بە... ەوە

لەم دۆخانەدا پێشبەندەکان بە سەربەخۆ دەنووسرێن و پاشبەندەکان دەلکێن بە وشەکانی پێشیانەوە وەکوو:

لە کوردستانـدا

لە کرماشانـەوە

لە کوێـوە

لە تارانـێ

لە کوێـڕا

بە ئاسمانـەوە

تێبینی: لە کرمانجیدا کە بە ئەلفبێی لاتینی دەنووسن، هەم پێشبەندەکان و هەمیش پاشبەندەکان بە جیا دەنووسن، بەڵام بەم ئەلفبێی کوردی عەرەبییە ئەگەر جیا بکرێنەوە وشەکان سەیروسەمەرە دەردەچن بۆ نموونە ناکرێت بنووسین:

لە کوێ وە هاتووی؟ لە تاران ێ هاتووم.

بۆیە پێشبەندەکان بە سەربەخۆ دەنووسین و پاشبەندەکان دەلکێنین بە وشەی پێشیانەوە:

لە پۆلـدا وانە دەوترێتەوە. نەک: (لە پۆل دا وانە دەوترێتەوە).
لە ماڵـدا، نەک: (لە ماڵ دا)

نالی:

ئالوودە نەبێ دا،بە زەبوونگیریی خوێنم
بۆ کوشتنی من دامەنی پاکی لە کەمەر دا
"نالی" خەبەری بێ ئەسەری غائیبە، ئەمما
نالێکی حەزین دێ لە موناجاتی سەحەردا

بەشی چوارەم: بەراوردکاری

(بێ) یان (بەبێ)؟

لێرەدا دەمانەوێ بەراوردکارییەک لەگەڵ زمانە ئەوروپییەکاندا بکەین، بۆ ئەو مەبەستە باشترە بە نموونەیەک دەست پێ بکەین:
جیاوازیی (بێکار) لەگەڵ (بێ کار) لە چیدایە؟ لکاندن یان نەلکاندنی (بێ) بە وشەکەی پاشی خۆیەوە بەتەواوی واتای وشەکە دەگۆڕێ:

ئەو پیاوە دوو ساڵ بێکار بوو.

بێ کار ژیان ئەستەمە. دەکرێ ئاواش بینووسینەوە: بەبێ کار ژیان ئەستەمە.

هەر کاتێ ناوێکت هەبوو و خاوەنێتییەکی لێ سەندرابێتەوە (بێ) دەلکێنین بە سەرەتای وشەکەوە:

بێباوک، بێخانوو، بێکەس، بێوڵات، بێنیشتمان، بێپارە، بێتام:

واتە: کەسێ کە باوکی نییە. کەسێ کە خانووی نییە و هتد.

ئەم مەبەستە، لە زمانە ئەوروپییەکاندا، زۆر جار بە پاشکۆیەک کە دەلکێ بە وشەکەوە دیاری دەکرێت:

بێخانوو = homeless
بێتام، بێچێژ = tasteless
(بێ...) = (...less)

کە جیاوازیی هەیە لەگەڵ (without):
(بێ، بەبێ) = (without)
بێ (بەبێ) تۆ ناچم بۆ ئەوێ = I do not go there without you

ئامرازی پێ، تێ، لێ

ئەو ئامرازانە بەجیا دەنووسرێن و نابێت بلکێن بە وشەی ترەوە،

نموونە:

پێ:

پارەم پێ نەما. (نەک: پارەم پێنەما).
چێشتەکەم پێ گەیاند. (نەک: چێشتەکەم پێگەیاند).
قسەیان پێ بریم. (نەک: قسەیان پێبریم).

تێ:

دەستی تێ خست. (نەک: دەستی تێخست).

لێ:

دەستم **لێ** دا. (**نەک**: دەستم لێدا.)، واتە: دەستم **لە ئەو / ئەوە** دا. کەس نانووسێت دەستم **لە ئەودا / لە ئەوەدا**. هەر بۆیە دەبێت بنووسین: دەستم لێ دا. (**لێ = لە ئەو / لە ئەوە**)

ئەمە لە ئینگلیزیشدا بەجیا دەنووسرێت: I touched him.

دەستیان لێ وەشاند. (**نەک**: دەستیان لێوەشاند.)

دەنگی لێ هەڵبڕی. (**نەک**: دەنگی لێهەڵبڕی.)

بەڵام دەلکێنرێن بە جێناوی لکاوەوە:

پێم وت.

پێیان وت.

لێی دا.

لێم سەند.

ئاوەڵکار (قید)

کاتێ وشەیەک چۆنێتیی (کار، فرمان، کردار = فعل)ێک ڕوون کاتەوە پێی دەوترێ ئاوەڵکار (قید). نموونە:

ئاسۆ بەخێرایی قسەی دەکرد. (چۆن قسەی کرد؟ "بەخێرایی")

سۆما بەتووڕەیی وەڵامی دایەوە. (چۆن وەڵامی دایەوە؟ "بەتووڕەیی")

لانە بەئەسپایی هاتەوە. (چۆن هاتەوە؟ "بەئەسپایی).

ئەوەی لێرەدا جێگای سەرنجڕکێشانە، ئەوەیە کە "بە" دەلکێت بە ئاوەڵناوەکەی پاشیەوە و، نابێت لێک دوور بخرێنەوە. نموونەی تر: بەجوانی، بەشادی، بەبەرزی، بەهێواشی، بەتوندی.

ئەم شێوازە لە زمانی ئینگلیزیدا (ly) دەگرێت و لەو زمانەشدا دەنووسێت بە ئاوەڵناوەکەوە: (**بە**سەختی hard**ly**)، نەک (**بە** سەختی hard **ly**).

(**بە**) کاتێک واتای سەربەخۆی هەبێت بەجیا دەنووسرێت (by):

بە ئوتۆمبیلەکەم ڕۆیشتم. I went **by** my car.

(ک) یان (ک)؟

هەبوونی دوو جۆرە پیتی (ک) و (ک) کێشەیەکی گەورەی بۆ زمانەکەمان چێ کردووە، لە بابەتێکی تایبەتیدا لەژێر ناونیشانی (ک) یان (ک)؟ لەو مەسەلە دواوین. تکایە لێرە ئەو بابەتە چاو لێ بکەن: **(ک) یان (ک)؟**

کێشەی تێکەڵکردنی (هـ، ه، ـه H) و (ە، ـە E)

لە کوردیدا (هـ، ه، ـه H) جیاوازیی هەیە لەگەڵ (ە، ـە E).

لە کاتی ئامادەکردنی ئەم باسە، لە گووگڵدا ١٢٦٠٠٠ جار بەهەڵە نووسراوە: شاری سنە (بە H نووسراوە) کە هەڵەیە.

لە گووگڵ ١٧٥٠٠٠ جار بێهەڵە نووسراوە: شاری سنە (بە E نووسراوە) کە دروستە.

تکایە لە نووسینی کوردیدا ئەو دوو پیتە تێکەڵ مەکەن، وا بینووسن:

نووسینی هـ

ئەگەر پەنجە بنێی بە دوگمەی H بە شێوەی ه دەر دەچێت، بۆ ئەوەی بە شێوەی هـ بنووسرێت ئاوا بکە:

= (H) + (Shift) + (M)هـ

ڕاسپاردن

بۆ ڕێنووسێکی باش، بێگومان ڕەچاوکردنی (خاڵبەندی) دەورێکی گرنگ دەگێڕێ.

تەختەکلیلی ستانداردی کوردی

بۆ نووسین بە کوردی تەنیا کەڵک لە تەختەکلیلێک وەربگرن کە لەلایەن گرووپەکانی زانستپەروەرانی کورد، کوردئایتیگرووپ، چاوگ، فەرمانگەی ئایتیی کوردستان، ئەکادیمیای کوردی، حکوومەتی هەرێمی کوردستان بە فەرمی ناسێنراوە، هەر ئەوەش لە سیستەمەکانی مایکرۆسۆفت و ئوبونتوو و هتد جێگیر کراوە. بۆ زانیاریی زیاتر تکایە چاو لێرە بکەن:

تەختەکلیلی گشتێنراوی کوردی لەسەر سایتی فەرمانگەی ئایتیی کوردستان

سەرچاوە:

http://yageyziman.com/Renusi_Kurdi.htm

لە ڕێگەی ئەم لینکانەش کۆمەڵێک بەرنامە ئەتوانن دابگرن بۆ ناو کۆمپیوتەرەکەتان:

http://kurditgroup.org/downloads
http://kurdzman.com/index.php/k-fonts
http://www.suncollection.org/new/index.php/kompiwteri/item/503-c4kurd

لەگەڵ ئەوپەڕی ڕێزم بۆ هەمووتان:

م. ئاوارە محمدامین کەوەرتی

خوێندکاری ماستەر لە بایۆلۆجی/ زانکۆی بینگۆڵ/ کۆماری تورکیا

٢٠١٦/١/٥